

Privatno, javno i zajedničko

Ovaj rad, koji kao što i naslov kaže, treba da govori o tri koncepta: privatnog, javnog i zajedničkog; pokušaću pre svega da ukažem na tri stvari vezane za tu temu. U prvom delu rada pokušaću da ukažem na problematičnost određivanja ovih pojmova i njihovog razgraničenja, koje se danas obično jasno pravi u sferi prava i ekonomije. Deo ovog ukazivanja biće vođen i kratkom istorijskom analizom upotrebe ovih pojmova. U skladu sa prvim delom rada, sledeći ovu istorijsku analizu, pokušaću da označim jedno paradigmatično struktuiranje ovih pojmova sa nastankom liberalne političke teorije, koje se i danas može označiti kao dominantno. U trećem delu vratiću se današnjoj situaciji i pokušati da označim neke osnovna pitanja vezana za ove pojmove, kao i na mesto na kome se teorijska analiza ovih pojmova može smatrati produktivnom.

Pojmovi privatno, javno i zajedničko se kako kroz istoriju, tako i u njihov današnjoj upotrebi često teško mogu jasno razgraničiti. Ipak, jasno je da je njihova današnja upotreba najviše vezana za prava i ekonomiju, odnosno pre svega za pojam svojine. U skladu sa tim deluje prilično jasno da možemo govoriti o privatnoj svojini, zajedničkoj (društvenoj) svojini ili o javnoj svojini, koja se često, ne baš precizno poistovećuje sa državnom svojinom. Javnoj svojini po tradicionalnim definicijama pre pripadaju „objekti“ koji se ne mogu potrošiti i eventualno ne mogu razdeliti, kao što su na primer okeani, vazduh, voda, nekada parkovi itd. Znamo da je njihova nepotrošnost i nedeljivost danas dovedena u pitanje. Često se takođe govori o javnom sektoru (obrazovanje, zdravstvo, penzioni fondovi) koji zauzima određeni deo BDP-a, i ako je verovati ekonomskim statistikama, od 20-ih godina prošlog veka je u stalnom rastu. Ipak, samo shvatanje svojine danas nije više tako klasično da bismo ova razgraničenja mogli jasno primeniti. Stari pojam svojine (čiji nastanak možemo recimo datirati u XVII veku), koji je reprezentovao apsolutno vlasništvo nad nekim objektom i sigurnost u pogledu ovog vlasništva, zamenjen je „novim pojmom svojine“. Strogo gledano u raspravama koje se vode bar poslednjih 30-ak godina, a u izvesnom smislu i mnogo duže, više se i ne govori o pojmu svojine, već o „*bundle of rights*“, koji određuju ko ima kakva prava nad nekim objektom¹. Ovakva promena dovodi do toga da u starom smislu niko nema pravo na privatnu svojinu, međutim, isto tako time se u nizu ovlašćenja i pojedinačnih prava zajednička ili javna svojina može ponašati kao privatna. Tako nam više ni pravna sistematičnost ne može ponuditi tačno razgraničenje ova tri pojma.

1 G. Gaus, *Property and ownership*, <http://www.gaus.biz/PropertyOwnership.pdf>

Možemo, zajedno sa Mendelsonom, reći da jezik još nije uspeo jasno da razgraniči upotrebu ovih pojmova², iako su oni po svojoj povesti stari. (I ako se složimo sa Mendelsonom da još nedostaje obrazovanost za ove pojmove.³)

*

Dakle, bilo bi zgodno označiti neke prelaze koje su ovi pojmovi imali tokom istorije. Ja ću naznačiti neka mesta koja smatram najbitnijim za našu današnju situaciju. Za početak daću jedan primer, samo da bi se videlo da među ovim pojmovima oduvek postoji određeno preplitanje. Stari Grci nisu imali termine koji odgovaraju našim današnjim terminima privatno i javno, oni su pre za to koristili mestne odrednice, na primer javno je ono „što je na agori“. Diogen kinik je jedan od primera nekoga ko je pokušao da se suprotstavi ovoj dihotomiji. On je, kao što je poznato, svoje bure stavio na agoru, tu je vršio nuždu, masturbirao itd., dakle sve one aktivnosti koji normalno pripadaju „privatnom“ životu. Svakako jedno od tumačenja ovog Diogenovog protesta je da je on uperen protiv toga da ono što je „prirodno“ u privatnom životu nije prirodno u javnom životu, dakle u suštini protiv distinkcije privatno/javno.

166

Nastanak ovih termina kako se oni i danas koriste dugujemo svakako rimskom pravu. Odatle potiču i termini „*public*“, „*private*“ i „*common*“. Najpoznatija je razlika između *res publica* i *res privatus*. Termin *res publica* po svemu sudeći nastaje od prideva *pubes*, koji znači odrastao, zreo, i očigledno se u ovom kontekstu odnosi na rimske građane. Dakle, možemo prevesti kao stvar odraslih (građana). Kontraran u paru termina je *res privatus*, *privatus* ima značenje da neko nije magistrat ili da je lišen uloge magistrata. Dakle, možemo reći da je to stvar koja se ne tiče magistrata. (Naravno uz određenu ogradu od ličnog identiteta, da i neko ko kao osoba jeste magistrat može imati stvar koja se ne tiče toga što je magistrat – odnosno da je *privatus*). Ono što je karakteristično za rimsko pravu (a što kao što ćemo kasnije videti predstavlja prelomno mesto za prelazak sa tradicionalne na liberalnu-građansku državu), što se pre svega vidi na primeru svojine, je da se ne može ući u pravni sukob sa državom. Dakle *res publica* ima u svakom slučaju primat nad *res privatus*, i sva svojina je u krajnjoj instanci državna.

Jedna od prelomnih tačaka koja je obrnula ovaj odnos desila se sa hrišćanstvom. Jedna od osnovnih praksi u hrišćanstvu je praksa ispovesti⁴: jednog intimnog odnosa. Moramo imati u vidu da ova praksa nije istovetna sa „privatnim“, Augustin na primer nikada ne koristi ovaj termin. Možemo reći da je to iz bar dva razloga: (1) ovaj termin ima značenje nečega što se ne tiče magistrata,

2 Mosses Mendelsohn, Über die Frage: Was heißt aufklären?, Stuttgart, 1981, str. 116.

3 *Ibid.*

4 To je recimo česta tema Fukoovih istraživanja. Uporediti M. Fuko, *Hermeneutika subjekta*, Novi sad, 2003. Uporediti još Sveti Avgustin, *Ispovesti*, Beograd, 2009.

(2) ova praksa, iako intimna, podrazumevala je „razgovor sa Bogom“, te tako nije bila nešto strogo privatno⁵. Ono što je svakako jedna stvar koja se odvija u ličnoj intimi, daleko od očiju drugih, postala je najbitnija stvar, stvar koja se tiče svih građanina, iako se ne može sprovesti zajedno sa njima, koja ima primat nad klasičnim „*res publica*“, i koja se na kraju tiče crkvenih vlasti – inkvizicija je najbolji primer za to. U istom ovom okviru razvija se i odrednica zajedničkog u hrišćanstvu, kroz zajednički odnos sa Bogom, u crkvenim ceremonijama na primer. Ovaj odnos gradi zajedničko preko jedne zajedničke transcendentne osnove – Boga.

*

„Oh, neverovatno, neočekivano, u novo, sasvim novo gledam sad.“

(Euripid, *Hekaba*)

167

Nešto sasvim novo desilo se sa nastankom liberalne političke/socijalne nauke. Za njenog osnivača se obično uzima Tomas Hobs. Ovde želim pokazati da prelomni momenat ipak nije Hobsova teorija nego prelazak na teoriju Džona Loka, koji se zaista uzima za osnov liberalne teorije društva. Prvo ću nabrojati neke osnovne karakteristike Hobsovog učenja iz *Levijatana*.

1. *Hobs svoju nauku o društvu želi da zasnuje na principima tadašnjih društvenih nauka.* Osnovna karakteristika prirodne nauke Hobsovog vremena, koju je on vrlo dobro poznao, je da se traže zakonitosti u odnosima između čestica (silama), koje se kasnije mogu unapred odrediti. Dok su u prirodi to bili zakoni fizike, za Hobsa su u društvu te zakonitosti označene ugovorom⁶.

2. *Ljudi se u prirodnom stanju nalaze u stanju rata, koji je posledica egoistične prirode.* Za Hobsa je polazna tačka argumenta da se čovek u (apstraktnom) prirodnom stanju (bez društvenog ugovora) ponaša vođen svojim privatnim željama i strahovima, zatim kasnije željom za više moći i statusa. Moramo imati u vidu da ovo nije jednostavna pretpostavka, i da sam Hobs u tom pogledu razlikuje neke druge životinje (na primer mrave) koje su po prirodi društvene⁷.

3. *Prirodno stanje se napušta zahvaljujući strahu i razumskoj proceni privatnog interesa društvenim ugovorom koji je moguć samo uz „Commonpower“ (zajedničku silu).* Ovde se prvi put kod Hobsa pojavljuje značaj „zajedničkog“, bez njega nije moguće konstituisati društvo, niti validni odnos ugovora. Međutim,

5 R. Geuss, *Public Goods, Private Goods*, Princeton, 2001, 71.

6 Upporediti T. Hobbes, *Levijatan*, Zagreb, 2004, 64-65.

7 *Ibid*, 121.

ono što je ključno je da ovo zajedničko nastaje kao rezultat privatnog interesa, kao zaključak razuma da se nečega odrekne (svog „prirodnog“ prava na sve u prirodnom stanju koje prenosi na Vladara), da bi nešto zasigurno dobio (privatnu svojinu).

4. *Sa ustanovljenjem društvenog ugovora svojina se razdeljuje u privatnu koliko god je moguće⁸, i štiti se njena sigurnost.*

5. *Krajnji nosilac svojinskog prava je, kao i u rimskom pravu, vladar (država). Pravo privatne svojine ograničava druge od njene upotrebe, ali ne i vladara⁹.*

Moramo imati u vidu da Hobs nije pristalica građanske revolucije koja se u njegovo vreme dešava, naprotiv njegov rad je sačinjen sa ciljem da brani monarhiju. U tome moramo videti i to da njegov argument svakako ne predstavlja liberalno-građansko društvo. Međutim Hobs je svakako preduzeo presudan korak ka tome. On se ne nalazi toliko u njegovim zaključcima koliko u konstrukciji argumentacije. Pre svega u polazištu da se ljudska priroda zasniva na sleđenju želja i, u krajnjoj instanci, privatnih interesa. Društveni deo ljudske prirode, ono „zajedničko“ nastaje tek sa uspostavljanjem društvenog ugovora i *commonpower*, koji opet nastaju samo iz privatnog interesa. To je prvi veliki obrt u shvatanju društva, ono privatno, određeno preko fizičkog mehanizma želja¹⁰, postaje osnova za određivanje javnog i društvenog. Međutim, drugi deo Hobsove argumentacije, ne ide ovom linijom. Jednom konstituisana zajednička sila (vladar) opstoji iznad privatnih interesa, i ne može im se prilagođavati, ma kakvi oni bili, to je trebala da bude ključna tačka Hobsove argumentacije, neophodnost patrijarhalne vlasti i odbacivanje revolucije. U toj tački Hobs ostaje pristalica tradicionalne države, što se može videti i po tome što svojina na kraju uvek pripada vladaru, i što je, kao i u rimskom pravu, sukob oko svojine sa državom nemoguć.

Ovaj drugi deo Hobsove teorije bio je veliki problem za pristalice građanske revolucije, pre svega „vigovce“, odnosno liberalnu-građansku partiju. Njihova prva reakcija bila je da nekako pobiju Hobsov argument o neophodnosti vlasti, ali je on već bio toliko uticajan, da to više nije bilo moguće. Nova strategija je bila da se u okviru Hobsove argumentacije razvije opravdanje za revoluciju. Taj proces je najelegantnije moguće odradio Lok. Osnovne teze koje je on, sledeći Hobsovu metodu društvene nauke, uveo su: (1) privatna svojina pripada prirodnom pravu, (2) uloga države se depaternalizuje, odnosno svodi na sudsku regulaciju privatnih odnosa.

⁸ *Ibid*, 111.

⁹ *Ibid*, 170.

¹⁰ Uporediti *Ibid*, 39.

Postojao je i još jedan potpuno drugačiji značaj odgovor na Hobsa, nešto kasnije, od Lokovog „učenika“ Šeftsberija III. On je nasuprot Hobsu prirodu čoveka smatrao socijalnom, odnosno nužno vezanu za sistem u kome se nalazi, preko onoga što je on zvao *natural affects*¹¹, željama koje su u krajnjoj instanci vezane za *public good*¹². S obzirom na ovu činjenicu politička zajednica nije ništa drugo nego institucionalno ostvarenje onoga što već postoji. Ova teorija na kraju je, potpuno neopravdano, s obzirom na način Šeftsberijeve argumentacije, odbačena od strane Lokovih sledbenika, sa izgovorom da zastupa „urođene ideje“. Odnosno, njen osnovni problem je što uzima mogućnost postojanja *sensus communis*-a (zajedničkog čula), iako se kasnije pokazalo da ga Šeftsberi tumači doslovno u smislu čula, ne nečega urođenog. Politički problem sa ovom teorijom, za zastupnike liberalizma, bio je upravo što tvrdi postojanje nečega zajedničkog nevezano, ili „pre sporazuma“ zasnovanog na privatnim interesima.

Ovo je upravo bila, može se reći, najveća promena u državnoj strukturi u nama poznatoj istoriji. Trenutak u kome je privatna svojina postala pravno iznad države. To je promena sa tradicionalnog modela države, na građansko-liberalnu državu, čija se glavna (često i jedina) uloga shvata kao zaštita slobode, odnosno sigurnost privatne svojine.

Razvoj liberalnih teorija društva u svojoj suštini nije doneo mnogo toga novog. Nerešivi problem koji je i Hjum priznao, kako ljudi sa svojim privatnim interesima iz njih zasnivaju društvo¹³, i danas je problem liberalnih teoretičara i teorija racionalnog izbora¹⁴.

Dakle, osnovna odlika nove nauke je da se javno i zajedničko, sporazumom, konstituišu iz privatnog, i ostaju od njega zavisni, u smislu da ih „boji“ ekonomski proračun koji u obzir uzima privatne interese određuje. Ovim se nikako ne misli reći da javno i zajedničko tu ne postoje. Tržište je najbolji primer toga. Uzmimo na primer rečenice Adama Smita o pojedincima koji teže „svojoj ličnoj koristi vođeni nevidljivom rukom da bi promovisali (...) javni interes“¹⁵. Privatno na tržištu i u kapitalizam više nikako nije poput intimnih hrišćanskih praksi, koje se odvijaju negde u pećini, koja sem toga ničemu ne služi, nije ni ono što se ne tiče odraslih građana - njemu naprotiv upravo treba javnost - već je ono što tu javnost konstituiše.

11 Shaftesbury, *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times*, Cambridge, 2003, 196.

12 *Ibid*

13 O tome na koji način je Hobs zajedničko morao uključiti zapravo pre društvenog ugovora pogledati A. Zaharijević, *Hobs o prirodnom stanju i veštačkom čoveku*, u Tomas Hobs: utemeljenje moderne filozofije politike, Beograd, 2012.

14 Uporediti recimo Dž. Rols, *Teorija pravde*, CID, 1998.

15 A. Smith, *The Wealth of Nations*, New York, 1937, 423.

„Oh, neopisivo, neizrecivo, to delo ni imena nema, čudo još neviđeno“

(Euripid, *Hekaba*)

Ovu dihotomiju privatno/javno u teoriji društvenog ugovora često su tematizovale feminističke teorije. One ukazuju da je depaternalizacija, koju je Lok zagovarao, važila samo za „mušku“ javnu sferu, dok je privatna, „ženska“ sfera ostala paternalizovana¹⁶, privatna je ostala ista, samo pod još snažnijom paternalizacijom muškaraca koji su društvenim ugovorom ostvarili prava sloboda, i sigurnost svoje svojine, i žena sa tim. Ukazivanja na ovu okolnost pogađa jednu od osnovnih osobina teorija društvenog ugovora: konstitucija društva koja se sa njim dešava, nema ulogu da izgradi javni prostor, nego samo da osigura privatnu svojinu – žene su pripadale ovom drugom.

Jedna teorija koja ukazuje na istu stvar, sa potpuno različitim polazištima i ciljevima, je i Kantovo shvatanje prosvjećivanja¹⁷. Razlika koju Kant pravi između privatne i javne upotrebe uma, nama mora izgledati potpuno neintuitivno. Privatna upotreba uma, po njemu je upotreba u ustaljenim građanskim dužnostima (vojska, sveštenstvo..., dakle, nešto što bi mi danas nazvali javnim), dok javna upotreba uma treba biti oslobođena ove privatnosti, i sastoji se u slobodi korišćenja sopstvenog razuma (dakle nešto što bi mi danas nazvali privatnom stvari). Moramo imati u vidu da tu postoje dve političke tendencije kojima se Kant suprotstavlja: (1) pravac u Nemačkoj koji je zagovarao značaj istorije i kulturnog identiteta za prosvetiteljstvo (Jakobi i Herder), a koji je kasnije zavladao Nemačkom sve do '45. godine prošlog veka i (2) liberalna politička teorija britanskih empiričara koja je javno izvodila iz privatnog. Kantov odgovor je u izvesnom smislu sličan, sa razlikovanjem privatne i javne upotrebe uma - obe politike on svodi samo na privatnu upotrebu.

Vidimo da se liberalna koncepcija društva od starta suočava sa dva velika problema. Prvi je što samo zasnivanje društva polazeći od privatnog interesa sadrži jedan skok koji je teorijski teško izvesti, skok kojim se prelazi sa privatnog na društveno (standardno preko institucije sporazuma). Drugi, što čak i ukoliko se ovaj skok na neki način i ostvaruje, u skladu sa ustaljenom upotrebom, to ne možemo zvati niti javno niti zajedničko, za rečnik tradicionalnih društava ova formulacija ostaje nemoguća, jer su i javno i zajedničko po prirodi podrazumevali odrednicu koja ne polazi od privatnih interesa.

16 K. Pejtmen, *Polni ugovor*, Beograd, 2001.

17 I. Kant, *Šta je prosvćenost*, (u *Um i sloboda*), Beograd, 1975.

*

„Aaj.. Čedo moje, čedo moje,
Počeh, eto, mahnita da te oplakujem,
Da naričem nomon
Tek naučen zlom srećom.“
(Euripid, *Hekaba*)

Osnovni moto ranih liberalnih teorija, je sigurnost, sigurnost slobode i privatne svojine. Međutim novi pojmovi svojine ne ostavljaju mesta za sigurnost privatne svojine, prava u pogledu svojine ostaju fleksibilna i često zavisna od pragmatičnih posledica (tržišta). Dok javno i zajedničko sada samo dobijaju realizaciju osnova liberalne politike, toga da su konstituisani iz privatnog i da se u skladu sa tim po potrebi mogu rastvoriti u njega. Tako dolazimo do jedne od osnova funkcionisanja našeg današnjeg društva – nepouzdanosti, na koju se moramo naviknuti. To se takođe vidi i na primeru *common*-a. Jedan od citiranih drugih polovine XX veka, tekst Gareta Hardina *Tragedy of Commons*, upravo govori o kraju mogućnosti zajedničke svojine, ukoliko su pojedinci pri njenoj upotrebi vođeni privatnim interesima¹⁸. Ako bi se neko hteo danas tom prilikom osloniti na prednost javnog ili zajedničkog, u ovom slučaju našao bi se u istoj situaciji kao Euripidova Hekaba: „da *nomoi* koji su strukturirali njen svet, nikada, za tu drugu voljenu stranu, nisu bili obavezujući *nomoi*.“¹⁹

Ipak, pojmovi javnog dobra, i kolektivne svojine danas su jedni od dominantnih, bar u specifičnoj situaciji zemalja *Welfarestate*-a i u „post-komunističkim“ zemljama u „tranziciji“. Pojam javnog sektora značajniji je i na globalnom nivou. Danas često možemo čuti tezu Roze Luksemburg o nužnoj stalnoj ekspanziji kapitala, koja se sada umesto zemalja trećeg sveta upotrebljava za ekspanziju na javni sektor. U prilog tome možemo navesti i toliko hvaljenu Švedsku u koja je u poslednjih nekoliko godine rekordno smanjila utrošak na javni sektor sa 70 na 50 procenata BDP-a. Tu takođe i dalje ne treba zaboraviti talase privatizacije koji počinju sa masovnošću neoliberalizma 70-ih godina prošlog veka. Napokon jedna od najaktuelnijih tema današnje levice u Srbiji je rasprodaja društvenih preduzeća i javnog dobra. Pri svemu tome moramo imati u vidu da ovaj sukob, iako je sada na poseban način ekspliciran situacijom, nikako nije nov. On je urezan u samoj osnovi ne samo tržišta, nego osnovi liberalnog shvatanja politike uopšte, koja polazi od pretpostavke da javno i zajedničko treba da postoje samo tako što će biti izgrađeni iz privatnog. Ovaj vekovni sukob označen je i novom vlašću idola *homo economicus*-a, na mestu nekadašnjih suverenih moći države.

18 G. Hardin, *Tragedy of Commons*, Science, Vol. 162, 1968. (p. 1243-1248)

19 M. Nusbaum, *Krhkost dobrote*, Beograd, 2009, 506.

Stare ideje o javnosti i zajedništvu, o kolektivnoj ili državnoj svojini, danas ipak više nisu upotrebljive. One se najčešće bez razmatranja odbacuju kao totalitarne (takav je recimo bio slučaj sa komunizmom u Sovjetskom savezu). Teorijski bi se iz raznih perspektiva o ovome moglo raspravljati, u praksi *common* je, možemo reći zajedno sa Hardinom, doživeo tragediju i stare ideje nam tu ne pomažu. Ali on se kao što Harvi primećuje ne sastoji u problemu „*common-a per se*“, nego je problem u potrebi za utilitarnom maksimizacijom privatne svojine, odnosno u neuspehu prava na privatnu svojinu da ispuni zajedničke interese²⁰. Upravo to je razlog zbog koga stare ideje ne mogu biti primenjene u logici *homo economicus*-a i računu teorije racionalnog izbora. Radikalnost levih teorija ovde je upravo u pokušaju da se iznova govori o konstituciji zajedničkog, recimo rehabilitacijom Marksove ideje o zajedničkom radu²¹, specifičnom teorijom Harta i Negrija o mnoštvu²² ili Badjuovom teorijom o univerzalnom Događaju²³ itd.

20 D. Harvey, *The Future of the Commons*, http://davidharvey.org/media/Harvey_on_the_Commons.pdf

21 Uporediti *Ibid*

22 Uporediti M. Hardt, A. Negri, *Mnoštvo*, Zagreb, 2009. i M. Hardt, A. Negri, *Imperij*, Zagreb, 2003.

23 Uporediti na primer A. Badiju, *Sveti Pavle ili zasnivanje univerzalizma*, Beograd, 2010.